

KIRIM'DA TÜRK VARLIĞINA DÖNÜK SALDIRILARIN TARİHİ EVRELERİ

Çarlık Rusyası ile Sovyetler Birliği dönemlerinde birbirinden ayrı iki dünya görüşünün iki yüz yılı aşkın süre boyunca Kırım Türkleri üzerinde yarattığı travma, bugün dahi ciddiyetini korumaktadır. 1989 yılında tanınan anavatana geri dönüş hakkı, yaşanan bu derin travmanın iyileşmesi sürecinde yeterli olmamış, bağımsız Ukrayna yönetimi altında ayrımcılığa en çok maruz kalan halk yine Kırım Türkleri olmuştur.

Alparslan Özkan

*Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,
Türkiyat Araştırmaları Ana Dilim Dalı, Ankara, Türkiye*

Bir bölgenin milli kimliğinin temelini oluşturan halkın sürgün edilmesi, maddi kültürünün ortadan kaldırılması ve aydın kesimin sindirilmesi, en büyük insanlık suçlarından biridir. Bu insanlık suçu, farklı etnik ve dini unsurların bölgeye teşvik edilen göçü ve yeni bir maddi kültür inşasıyla birlikte tarihi seyrin

yapay bir şekilde değiştirilmesi sonucunu doğurur. Kırım Türk-Tatarlarının¹ tarihte yaşadığı her türlü zorluk ve acının özü budur. Çarlık Rusyası ile Sovyetler Birliği dönemlerinde birbirinden ayrı iki dünya görüşünün iki yüz yılı aşkın süre boyunca Kırım Türkleri üzerinde yarattığı travma, bugün dahi ciddiyetini korumaktadır.

1989 yılında tanınan anavatana geri dönüş hakkı, yaşanan bu derin travmanın iyileşmesi sürecinde yeterli olmamış, bağımsız Ukrayna yönetimi altında ayrımcılığa en çok maruz kalan halk² yine Kırım Türkleri olmuştur.

Rusya Federasyonu'nun 2014 yılında Kırım'ı işgaliyle birlikte, dikkatler yeniden Kırım üzerine çekilmiş ve geçmişte Rus, Türk-Tatar ve Ukrayna halklarını ilgilendiren bu bölgesel sorun; Karadeniz üzerinde artan güçler savaşı, Batı ile Rusya Federasyonu arasındaki temel sorunlar neticesinde; küresel bir boyuta ulaşmıştır. 2021 yılının Haziran ayında kurulan ve içinde G7, NATO ve AB üyesi ülkeleri barındıran Kırım Platformu, bu küresel sorun-daki tarafların somut, örgütlü hareketinin son örneğidir. Zirve bildirisinde; planlı Rus göçüne, Ukrayna ve Tatar halklarının kültürel özerklik sorunlarına dönük eleştiriler;³ Rus politikalarının Kırım üzerindeki yeni bir etnik/kültürel temizlik girişimine dönük uluslararası kaygıya işaret etmektedir.

Anlaşılabileceği üzere Kırım'daki Türk varlığına dönük tarihsel saldırılar, bağımsızlık sonrası dönemde Ukrayna ve 2014 yılındaki ilhakın ardından Rusya politikalarıyla varlığını sürdürmektedir. Bu değerlendirme yazısı Kırım'daki Türk varlığına dönük işlenen insanlık suçunu, çeşitli tarihi ve güncel safhalar eşliğinde incelemektedir.

Kırım Türklerinin Yaşadığı İnsanlık Dramının Safhaları

Hazarların yıkılmasıyla Kırım'a göçen Kıpçak Türkleri, yarımada'nın Türkleşmesinin temelini oluşturmuştur. 1239 yılında Altınordu Devleti'nin yıkılmasıyla bölgeye tekrar yoğun olarak başlayan Kıpçak-Türk göçü ve Tatar hanlarının güney Türklerinden istediği yardımla Türk/Osmanlı varlığının bölgede güçlendiği 1475 yılı,⁴ Kırım-Türk özdeşleşmesinin iki önemli dönüm noktasıdır.

Kuzeydoğuda Kazan ve doğuda Astrahan (Hacıtarhan) Hanlığıyla komşu olan Kırım, jeopolitik bakımdan da bu özdeşliğin yüzyıllar boyu güvenle sürdürüldüğü bir bölge olmuştur. Ruslar tarafından Türk-Tatar illerine yapılan ilk saldırılarla birlikte 1552 yılında Kazan Hanlığının, 1556 yılında Astrahan Hanlığının düşmesi ve Moskova'ya bağlanması;⁵ ardından Çeçenlerin Osmanlıya ve bazı mirzaların da kendi halklarına karşı savaşında Çarlıktan istediği yardımlar,⁶ Rusların İdil-Ural bölgesini ele geçirmesine ve sonrasında Kuzey Kafkasya'ya ilerlemesine yol açmıştır. Bu ilerleyişle birlikte Osmanlı-Kırım arasındaki Doğu ulaşımının sekteye uğraması ve Doğu Avrupa üzerindeki Rus hâkimiyetinin yükselişi kaçınılmaz olmuştur. Bu sorunun çözülmesi kaygısıyla Don-Volga Nehirleri arasında açılması planlanan kanal,

Bölgenin demografik bakımdan yeniden biçimlendirilmesi 19. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreğinde ilk hedeflerine ulaşmış; Rusların tarihsel süreçte Kazakistan, Altaylar ve Sibirya gibi birçok Türk coğrafyasında uyguladığı kolonici politika, Kırım'da da uygulanmıştır.

Osmanlıdaki saray içi muhalefet ve Kırım Hanlığının Astrahan Seferi'ne verdiği yetersiz yardım nedeniyle sonuçsuz kalmıştır.⁷

Osmanlı Devleti'nin Türk-Rus Savaşları sonucunda 18. yüzyılın ikinci yarısında bölgede kaybettiği güç ile Çarlık Rusya'sının da etkisiyle Kırım Hanlığı'nda ortaya çıkan iç karışıklık, Kırım-Türk özdeşleşmesinin tarih sahnesindeki ilk darbeyi almasına yol açmıştır.⁸ Kırım'ın ilkin bağımsızlaşması ve ardından Çarlık Rusya'sına bağlı bir yönetim birimi haline gelmesi, zorunlu göç/yerinden etme politikalarıyla birlikte şekillenen etnik temizlik adımlarının atılmasına zemin hazırlamıştır.

Bölgenin demografik bakımdan yeniden biçimlendirilmesi 19. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreğinde ilk hedeflerine ulaşmış; Rusların tarihsel süreçte Kazakistan, Altaylar ve Sibirya gibi birçok Türk coğrafyasında uyguladığı kolonici politika, Kırım'da da uygulanmıştır. 1820 ve 1860 yılları arasında bölgenin tarıma elverişli iklim koşulları nedeniyle birçok Slav ve gayrimüslim göçmen Kırım'a yerleştirilmiş;⁹ Ermeni, Alman, Rus ve diğer Slav halklardan oluşan unsurların 1854 yılında bölgeye kitlesel göçüyle birlikte 250.000 nüfuslu Kırım'da yabancı halkların nüfusu 100.000'e ulaşmıştır.¹⁰

Kırım Türklerine ait topraklara Rusların yerleştirilmesi ve 1874 yılında askerlik hizmetinin Kırımlı Türk-Tatarlara zorunlu hale getirilmesinin yarattığı toplumsal baskı,¹¹ Kırım'dan Osmanlıya göçün en büyük nedenlerini oluşturmuştur. 1920 yılına kadar Osmanlı topraklarına Kırım'dan göç eden kişi sayısının 1.800.000 olduğu tahmin edilmektedir.¹² Bu sistemli etnik arındırma siyaseti, Sovyetler Birliği döneminde de devam etmiş ve Türk-Tatar nüfusunun neredeyse tamamı 1944 yılında Kırım'dan göç ettirilmiştir. Kırım'ı Türk-Tatarlıktan arındırmanın izleri; aslında 1944 yılı öncesinde, Sovyetler Birliği'nin kuruluş yıllarından itibaren görülmektedir. 1921-22 suni kıtlığının Türk-Tatar nüfusunu yarımadada ne denli etkilediği açıktır. Bu tarihlerde 60.000'i Türk-Tatar olmak üzere 100.000 Kırımlı, yaşanan kıtlık neticesinde hayatını kaybetmiştir.¹³

Ancak Kırım özelinde bu kolonici ve yerinden etme siyasetin şiddeti, Stalin döneminde en şiddetli safhasına ulaşmıştır. “Büyük Terör” olarak adlandırılan ve 1930’lu yılların başında ilk etkilerini gösteren bu dönem, 1933 yılında Kırım Türk-Tatar nüfusunun yaklaşık yarısı olan 150.000 kişinin ölümüne neden olmuştur.¹⁴ 1944 yılında, Nazi kuvvetlerine destek verdiği gerekçesiyle Türk-Tatar nüfusu, insanlık dışı yöntemlerle Sibiryaya ve Türkistan’daki çeşitli bölgelere sürülerek Kırım’ın demografik yapısındaki Türk varlığı hemen hemen silinmiştir. Yalnızca Alman saflarına katılan Türk-Tatarların değil, Kızıl Ordu saflarında olanların da savaşın hemen ardından Kırım’dan sürülmesi,¹⁵ Sovyetlerin asıl niyeti olan, Türk kimliğini bölgeden silme siyasetini ispatlar niteliktedir. Ancak ne Çarlık ne de Sovyet idarecileri Türklere uyguladıkları yerinden etme politikasıyla yetinmiştir.

Türklüğün yüzlerce yıl boyu özdeşleştiği Kırım’ı yeniden kimliklendirme hedefinde Türk kültürünü yok ediş ve yapay kültür inşası, Ruslar için en az bu sürgün ve göçe zorlanan kitlelerin büyüklüğü kadar önemlidir.

Türklüğün yüzlerce yıl boyu özdeşleştiği Kırım’ı yeniden kimliklendirme hedefinde Türk kültürünü yok ediş ve yapay kültür inşası, Ruslar için en az bu sürgün ve göçe zorlanan kitlelerin büyüklüğü kadar önemlidir.

Bu bağlamda, zorunlu göç politikalarıyla koşut olarak sürdürülen tarihsel Türk varlığını yok ederek bölge kimliğini yeniden inşa etme çabası, Kırım-Türk tarihinde ilk olarak Rusların Türkçe yer adlarının kullanımını değiştirmesiyle başlamıştır. Böylelikle Rus işgalinin hemen sonrasında Kırım ‘*Tavrida*’, Akmesicid ‘*Simferopol*’, Gözleve ‘*Yevpatoriya*’, Kefe ‘*Feodosiya*’ ve Akyar üzerine kurulan yeni liman şehri ‘*Sivastopol*’ olarak isimlendirilmiştir.¹⁶ Birçok akademisyene göre bu durum, Rusların gözünde Türk-Tatar kültürünün ilkelliği ile ilgilidir. Ruslar kendilerince, bu geri kalmışlığa bir son vermişlerdir.¹⁷ Rusların kültür temizliği ve Ruslaştırma olarak adlandırılacak bu tür politikalarına, bazı Tatar mirzaların Rus aristokrasisine katılması sürecinin de dâhil edilmesi mümkündür. Akdes Nimet Kurat, eskiden vergi olarak alınan kürkü, hanlığın zayıfladığı dönemde bin bir ricayla Moskova’dan isteyen mirzaları çarpıcı bir biçimde dilencilikle suçlamaktadır.¹⁸

20. yüzyıla gelindiğinde Sovyet idarecilerinin Kırım Türklüğüne bakış açısı, Çarlığın Türk-Tatar ve Müslüman kültürüne yaklaşımından pek farklı olmamıştır.

Çarlık Rusya'sının uygarlaştırma adı altında yürüttüğü kültür özerkliğine karşı politikalar, Sovyetler Birliği döneminde de sosyalistleştirme adı altında işlenmiş ve aslında temelde feodalite ve geri kalmışlık gibi farklı ölçütler belirlense de, Kırım'daki kültürel temizlik bütün hızıyla devam etmiştir.

Bolşeviklerin eski Rus topraklarında üstün gelmesinin ardından, Galiyev'in katkısıyla Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulması ve ardından 1923-1928 yılında Veli İbrahim'in liderliğinde süren ve birçok Tatar tarafından altın çağ olarak yorumlanan dönem,¹⁹ Moskova yönetiminin Türklük üzerine izlediği olumsuz siyasetin ilk uygulamalarıyla sona ermiştir.

Milli bir hükümetin etkin olduğu Kırım'ın siyasi ve kültürel özerkliği, 1928 yılında Veli İbrahim'e yapılan burjuva milliyetçisi suçlaması ve idam edilişiyle yitirilmiştir;²⁰ bölgede sağlanan kesin Bolşevik iktidarının ardından Sovyetler Birliği, Çarlık Rusya'sında olduğu gibi Kırım Türklüğüne karşı bir kültürel temizlik siyasetini uygulamaya koymuştur.

Bu doğrultuda, Tatar milli tiyatroları ve çağdaştırılmış Tatar eğitim kurumları kapatılmış, Türk kültürü üzerine gerçekleştirilen bu yeni Rus akını, Tatar aydınları üzerindeki şiddetli politikalar izlemiştir. Gazete ve dergi editörleri, Tatar milli tiyatrolarının yönetmenleri, şairler ve yazarlar tümüyle kovulmuştur. Burjuva milliyetçiliği ya da Sovyet karşıtı propagandayla suçlananların çoğu Sibiryaya ya da Urallara sürülmüştür.²¹ Mehmet Niyazi'nin 1935 yılında yazdığı, "Öz Yurdumda Garibim" adlı şiiri,²² muhtemelen bütün bu vahim olaylar silsilesi sonucu kaleme alınmıştır. Ancak Kırım Türklüğünün bu acı vesikası, 2. Dünya Savaşı'nın hemen sonunda yaşanan 1944 sürgünüyle de devam etmiş, 1944 yılı mayıs ayında dolduruldukları yük vagonlarıyla ana yurtlarından koparılan Türk-Tatarların yarısı yollarda hayatını kaybetmiştir.

Sonuç

1944 yılında vagonlara doldurularak Asya'nın içlerine adeta bir yığın gibi boşaltılan Kırım Türklüğü, binlerce yıllık teşkilat bilinciyle Özbekistan ve çevresinde toplanarak kendi yurtsuzluk diasporasını oluşturmuştur. Yurtsuzların diasporası, özellikle Gorbaçov döneminde çeşitli protestolar ve dünya kamuoyunun dikkatini çekmek suretiyle anavatanına dönüş için temel haklarını kazanma uğraşına girişmiş ve sonuçta, 2010'lu yılların başında Kırım'daki Türk-Tatar nüfusu 300.000'i aşmıştır. 2015 yılı itibarıyla bu sayı, Kırım'daki toplam nüfusun yüzde 12'sine karşılık gelmektedir.²³ Ancak Kırım Türklerinin yaşadıkları sorun, anavatanlarına geri dönüş süreciyle bit-

memiş, Kırım ve Ukrayna'nın diğer bölgelerinde çok sayıda ayrımcılıkla yüzleşmeye devam etmişlerdir.

1990'lı yıllarda Kırım Türklerinin kaybedilen mülk ve arazilerinin geri kazanımı gibi çeşitli talepleri, Ukrayna Devleti tarafından görmezden gelinmiş ve geciktirilmiştir. Bu hakların geri alınması doğrultusunda, Kırım Türklerinin 1997 yılında AGİT'e 100.000'i bulan imzayla yaptığı kitlesel başvuru, Ukrayna Devleti tarafından dikkate alınmamış, Ukraynalı diplomatlar Kırım Türklerinin genel durumu ve talepleriyle ilgili süreci, dış kamuoyuna gerçeklikten kopuk bir biçimde yansıtmıştır.²⁴

2010 yılına gelindiğinde Ukrayna Devleti'nin bu ayrımcı politikaları; Kırım Türklerinin yüzde 60'ının sürekli iş bulamadığı, yaşadıkları evlerin yüzde 25'inde su, yüzde 20'sindeyse gaz bulunmadığı sosyo-ekonomik ortamın ana kaynağını oluşturmuştur.²⁵ 2014 yılında Kırım'ın Rusya tarafından işgal edilmesiyle, hâlihazırda çok sayıda ekonomik ve sosyal zorlukla yüzleşen Türk unsurların Kırım'daki varlığını yeni bir tehditle karşı karşıya bırakmıştır.

Ancak Kırım Türklüğünün bu acı vesikası, 2. Dünya Savaşı'nın hemen sonunda yaşanan 1944 sürgünüyle de devam etmiş, 1944 yılı mayıs ayında dolduruldukları yük vagonlarıyla ana yurtlarından koparılan Türk-Tatarların yarısı yollarda hayatını kaybetmiştir.

Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik saldırılarını artırdığı 2021 yılı sonrasında, Kırım Türklerinin bir kısmının Ukrayna'nın çeşitli bölgeleriyle, Avrupa ülkeleri ve Türkiye'ye başlattığı yeni ve zorunlu göç, 250 yıla yakın bir sürede yaşanan acı tecrübelerin son safhasıdır.

Bir zamanlar, Kırım'ın baskın nüfusunu oluşturan Kırım Türklüğü, bugün anavatanında azınlık durumundadır. 2014 yılı Rus işgali sonrasında, eski tehlikenin yeni yüzüyle karşı karşıya kalan Kırım Türklüğü ve bütün Türk Dünyası'nın ortak acısı; yakın çağda yaşanan en çarpıcı insanlık dramlarından biridir.

Kaynakça

Aydın, İ. (2012). *Ne Doğu Ne Batı Hem Doğu Hem Batı: Avrasya'nın Geçiş Ülkesi Ukrayna*. Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

Halil, E. (2023). *Demokratik Ukrayna'da Kırım Türkleri*, Eurasian Academy of Sciences (48).

Kaya T. (2014). *Kırım Türklerinin 1944 Sürgünün 70. Yılında Kültür ve Sanattaki İz Düşümleri Üzerine Düşünceler*. A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (51). s. 357-378.

Kireççi M. A. & Tezcan S. (2015). *Kırım'ın Kısa Tarihi*. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma dizisi. Ankara: ASEM

Kurat, A. N. (2014). *Başlangıçtan 1917'ye Kadar Rusya Tarihi*. (6. Basım). Ankara: Türk Tarih Kurumu

Şahin C. (2015). *Rus Yayılmacılığına Bir Örnek: 1944 Kırım Türklerinin Sürgünü*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (8/39). s. 326-339.

Sonnotlar

- 1 Türk-Tatar, Türk-Kazak ve benzeri biçimlerde kullanılan ikili kimlik tanımı, 19. yüzyıl sonunda modernizm ve milliyetçi akımların sonucu olarak İdil-Ural, Kafkasya ve Türkistan coğrafyalarında sıklıkla kullanılmıştır. Benzeri biçimde Tatar, Kırgız, Kazak, Özbek ve Türkmen aydınları yine bu dönemde, kendilerini doğrudan "Türk" olarak da yaygın bir biçimde adlandırmışlardır. Metinde Kırım Tatarlarının yaşadığı sorunların tarihi evlerinin anlatımında, Türk-Tatar ve Kırım Türkü kavramlarının tercih edilmesinde ana gerekçe budur.
- 2 Aydın, İ. (2012): 258. *Ne Doğu Ne Batı Hem Doğu Hem Batı: Avrasya'nın Geçiş Ülkesi Ukrayna*. Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- 3 Kireççi M. A. & Tezcan S. (2015): 12. *Kırım'ın Kısa Tarihi*. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma dizisi. Ankara: ASEM
- 4 a.g.e.
- 5 Kurat, A. N. (2014): 168-169. *Başlangıçtan 1917'ye Kadar Rusya Tarihi*. (6. Basım). Ankara: Türk Tarih Kurumu
- 6 a.g.e. 170-171.
- 7 Kireççi M. A. & Tezcan S. (2015): 20-21. *Kırım'ın Kısa Tarihi*. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma dizisi. Ankara: ASEM
- 8 Osmanlı-Rus çekişmesinin Kırım ve Doğu Avrupa'da olanca kuvvetiyle arttığı 18. yüzyılın sonunda Şahin Giray, Çarlık yönetimiyle ortak hareket etmiş ve bu yakın ilişki, Kırım halkının Şahin Giray'a isyan etmesiyle sonuçlanmıştır. Hanlık içindeki mücadeleyi fırsat bilen Ruslar, 1783'te Kırım'ı ilhak etmiştir. Osmanlı'nın bu durumu kabullenmeyerek 1787 yılında Rusya'ya açtığı savaş, Kırım'ın 1792 yılında Rusya'ya bağlanmasıyla sonuçlanmıştır. (Şahin C. (2015): 328. *Rus Yayılmacılığına Bir Örnek: 1944 Kırım Türklerinin Sürgünü*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 8/39.)
- 9 Kireççi M. A. & Tezcan S. (2015): 36. *Kırım'ın Kısa Tarihi*. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma dizisi. Ankara: ASEM
- 10 a.g.e.
- 11 a.g.e. 35.
- 12 Şahin C. (2015): 330. *Rus Yayılmacılığına Bir Örnek: 1944 Kırım Türklerinin Sürgünü*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (8/39)
- 13 Kireççi M. A. & Tezcan S. (2015): 44. *Kırım'ın Kısa Tarihi*. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma dizisi. Ankara: ASEM
- 14 a.g.e. 46.
- 15 a.g.e. 50.
- 16 Şahin C. (2015): 328. *Rus Yayılmacılığına Bir Örnek: 1944 Kırım Türklerinin Sürgünü*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (8/39)
- 17 Kireççi M. A. & Tezcan S. (2015): 36. *Kırım'ın Kısa Tarihi*. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma dizisi. Ankara: ASEM
- 18 Kurat, A. N. (2014): 172. *Başlangıçtan 1917'ye Kadar Rusya Tarihi*. (6th Ed.). Ankara: Türk Tarih Kurumu
- 19 Kireççi M. A. & Tezcan S. (2015): 44-45. *Kırım'ın Kısa Tarihi*. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma dizisi. Ankara: ASEM
- 20 a.g.e. 45.
- 21 a.g.e. s. 46.
- 22 Kaya T. (2014): 371. *Kırım Türklerinin 1944 Sürgünün 70. Yılında Kültür ve Sanattaki İz Düşümleri Üzerine Düşünceler*. A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (51)
- 23 Kireççi M. A. & Tezcan S. (2015): 57. *Kırım'ın Kısa Tarihi*. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma dizisi. Ankara: ASEM
- 24 Halil, E. (2023): 2. *Demokratik Ukrayna'da Kırım Türkleri*, Eurasian Academy of Sciences (48).
- 25 Aydın, İ. (2012): 260. *Ne Doğu Ne Batı Hem Doğu Hem Batı: Avrasya'nın Geçiş Ülkesi Ukrayna*. Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.